

WATERSNOOD 1916 BROEK IN WATERLAND

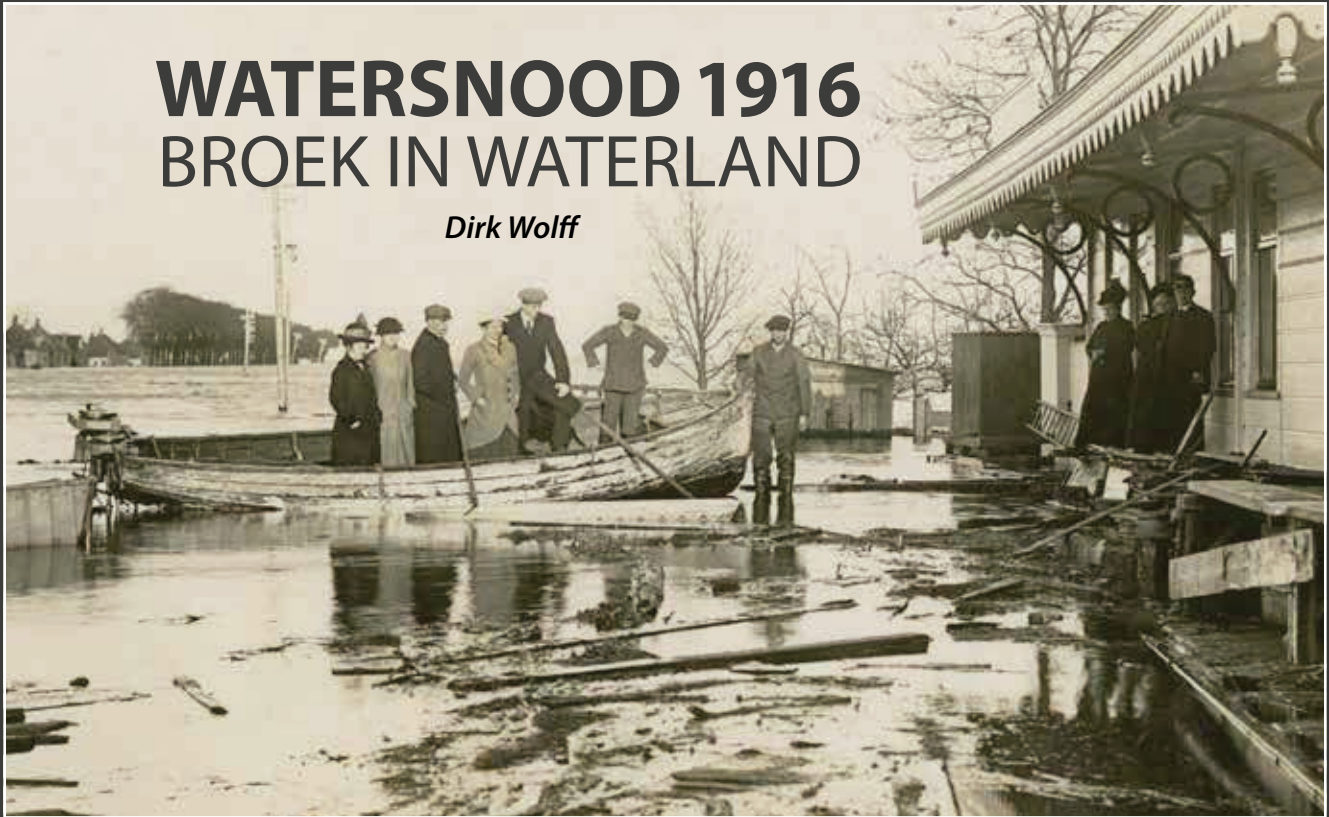
Dirk Wolff

Een speciale uitgave van OUSBROEK.NL

WATERSNOOD 1916 BROEK IN WATERLAND

Dirk Wolff

Een speciale uitgave van OUSBROEK.NL

Op de cover: *Tramstation met o.a. Cor Honingh en Sijtje Gaaf.*

INLEIDING

Het is een geluid waar men zich tegenwoordig niks meer bij kan voorstellen. Het klinkt als een laag aanhoudend gerommel, onheilspellend en onbekend, traag en urgent tegelijk. Het is januari 1916, er staat een striemende noordwester, koud en ongenadig, en in de verte kraakt en braakt zich een veelkoppig monster door de Waterlandse zeedijk. Iedere Nederlander heeft eeuwenlang geweten wat het betekent: watersnood. Een vloedgolf zal alles op haar weg verzwelgen. Alle zekerheid wordt als een fundament van wrakhout onder je vandaan geslagen.

Hoe anders is dat nu. Bij de meesten van ons leeft wel de wetenschap dat wij in een laag gelegen landschap leven, maar niet het besef dat dat nog altijd potentiële gevaren met zich meebrengt. Voor Broek in Waterland geldt dit in extremis; het is ontstaan op een weerbarstige plek, meer water dan land, en toch staat het fier overeind, als een parel van hout in het hart van Waterland. Nu een eeuw geleden, in 1916, te midden van een grote wereldoorlog, is het samen met grote delen van Nederland zwaar getroffen door de gesel van het zeewater. Er was geen Broeker familie die de dans ontsprong; bij hen was het leed zo groot dat wij ons ook daarbij geen voorstelling kunnen maken; alles was men kwijt. Het leed veroorzaakt door de watersnood is uit ons collectieve geheugen verdwenen. Nooit is Waterland zo lang zonder watersnood geweest als nu. Die relatieve veiligheid danken wij aan de erfenis van 1916, aan hen die zich staande wisten te houden en het dorp wisten te behouden voor later.

Het verhaal van de Broeker watersnood van 1916 staat bol van het avontuur, van schavuiten van jongens die het maar machtig mooi vonden allemaal. Maar ook van drama, van het verlies van vee, van inboedels en van huizen die als luciferconstructies in elkaar donderden onder het natte geweld. En het is toch ook weer een verhaal van kluchtige humor, van een jargon dat wij nu niet meer kennen, en hoe men die humor gebruikte om de moed erin te houden.

De wereld van honderd jaar terug was een totaal andere wereld dan de onze, maar wel een waarin we Broek en haar inwoners herkennen als waren ze nog onder ons. Zo beschrijven onder anderen Willem Krüse en G.J. Mulder hun ervaringen, destijds nog jonge jongens, voor wie het eigenlijk allemaal vooral zeer spannend was. En wat te denken van de

bekende gemeentesecretaris Van Engelenburg, messcherp commentator van al wat er in Broek gebeurde, zo ook in die bange maanden. Hij kreeg te maken met het bestuur, dat met de watersnood natuurlijk behoorlijk omhoog zat. Maar hij was ook een aanspreekpunt voor mensen uit alle lagen van de bevolking. En dan de talloze verslaggevers en sensatiezoekers, die Broek aandeden omdat ze wisten dat daar de situatie zo uitzonderlijk was; met een mix van afschuw en bewondering beschrijven ze de noodtoestand die er geheerst moet hebben.

In de Nieuwe Rotterdamse Courant van 26 februari 1916, toen de watersnood eigenlijk net een tweede maal zijn toorn over Broek had uitgestort, beschrijft een correspondent voor de stadse buitenstaander de situatie in het dorp. Het is een beschrijving die de oer-Broecker instemmend moet doen brommen van trots en herkenning:

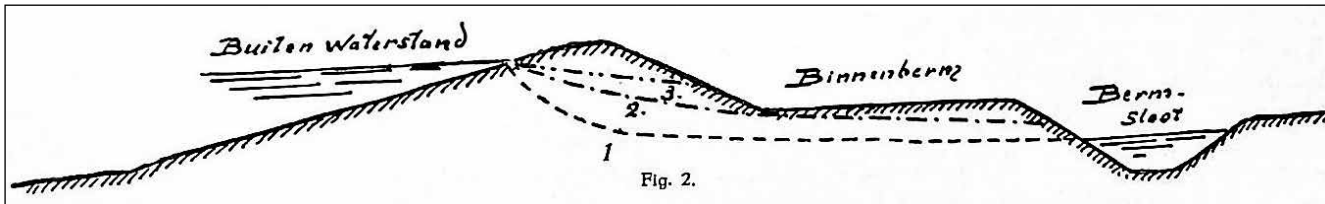
'Broek in Waterland, het schilderachtigste dorp in de geheele streek, is nog altijd niet geheel onbewoonbaar – en hier trof het ons [...] toch wel sterk en als iets groots, die bijna wanhopig-taaie, misschien onberedeneerde, maar natuurlijk-ingeboren gehechtheid dier bevolking aan huis en hof, waarin zij van geslacht op geslacht hebben geleefd, gearbeid en geluk zoowel als ongeluk gekend hebben. Zij getroosten zich en wennen zich dan ook aan ongemakken, waarin wij, stedelingen, ons niet gemakkelijk zouden vinden; en de indruk bij een wandeling door het voor ongeveer driekwart ontvolkte dorp was, zij willen niet weg van deze plek, waaraan zij zo met lijf en ziel gehecht zijn. – Die dappere Broekenaars, in hun tooverachtig-mooi ingewinterd dorp boven de gestadige bedreiging van den watervloed, geven zoo wel even eene opbeuring te midden van al de troosteloze-kille verlatenheid en de rampzalige verwoesting, waar wij midden doorheen kwamen varen.'

De woorden in het NRC maken in ieder geval één ding duidelijk: men was zo verstrengeld met het dorp en piekerde er dus ook niet over: deze plaats laat je niet achter. Nu niet, nooit niet. Het is het zich altijd herhalende verhaal van Nederland, worstel en kom boven.

Hoofdstuk 1: DE RAMP

Een dijkdoorbraak is niet zoals je zou denken een explosie van water dwars door de zwakke dijk heen, die open spat als een grote steenpuist. Ook is het geen hoge golflslag die met gemak over de dijk heen slaat, als een bak water die over de schutting wordt gekieperd. Een dijkdoorbraak is geen van beide. Hoe spectaculair het gevolg ook is voor de toeschouwer, de aanleiding is dat wat minder: de dijkdoorbraak is een sluipschutter.

Wanneer in de laaggelegen delen van Nederland een hoogwaterstand wordt bereikt vanaf zee, dan is het grondwater geneigd zijn peil daaraan aan te passen. Hoe lager de hoogwaterstand, hoe koester het grondwater zich houdt. Gaat het hoogwater echter met veel geweld voor langere tijd tekeer tegen de buitendijk, dan sluit het grondwater van binnen de dijk en het land daarachter zich naar verloop van tijd hierbij aan. Er gaat een aanzuigende werking van uit. De dijk wordt verzadigd met water. Als een dijk van zware klei zou zijn gemaakt, dan zou deze bestand blijven tegen dit gevaar. Is de dijk van ander materiaal gemaakt, bijvoorbeeld van minder zware klei gemengd met zand, veen en ander klein korrelig materiaal, dan is de dijk poreuzer en dus minder bestand tegen de verzadiging bij hoogwater. Anno 1916 bestaan de dijken langs de Zuiderzee nog uit een combinatie van minder zware materialen, zoals veen en zand. Het is niet zozeer een slecht onderhoud van de dijk, maar er is weinig geschikte grond aanwezig om een stevige dijk aan te leggen. Een simpel gaatje – veroorzaakt door ogenschijnlijk onschuldige boosdoeners, zoals een grazende koe of een vogel – kan in zo'n dijk uitgroeien tot een luis in de pels van levensbedreigende proporties. Veronachtzaming van deze toestand kan verstrekkende gevolgen hebben. In Waterland en andere laaggelegen delen van Noord-Nederland is die

winter het grondwaterpeil tot een verontrustende hoogte gestegen. De zeedijk langs de Waterlandse kust is zodoende al behoorlijk aan het verzadigen, de dijk wordt een spons, een papachtige massa.

In de dagen voorafgaand aan de noodlottige 14 januari steekt dan een stormachtige noordwester- tot noorder-storm op, het rookt ervan zou men later zeggen. Bakken met water worden tussen de Waddeneilanden door het bekken van de Zuiderzee in gestuwd. Het is niet eens hoogwater, het is doortij, maar genoeg om het water met grote golven tegen de verzwakte dijk te doen beuken. Wat volgt is de sluipschutter, de ondermijning van de dijk, met een doorbraak tot gevolg. Daar waar de Waterlandse Zeedijk de Zuiderzee in steekt met zijn buitenloop naar het noorden gekeerd, is de situatie het ernstigst. De dijk wordt een verbindingsstuk tussen het zeewater wat zich door de al bestaande gaten en poreuze plekken heen wringt, en het grondwater wat van de andere kant de dijk door probeert te dringen. Door de storm wordt tevens het water over de dijk heen gespuwd, en veroorzaakt het een afkalving van de voet van de dijk daarachter. Nu ontstaat een stroom van water die de dijk doordringt, eerst sijpelend, later brakend en uiteindelijk bulderend. Zo gebeurt het dat bij Zuiderwoude, Katwoude en een aantal andere plaatsen in de nacht van 13 januari op 14 januari in de vroege morgen de Waterlandse Zeedijk doorbreekt.

Aanvankelijk is er nog veel onduidelijk. De boeren gaan die ochtend van de 14e januari gewoon met hun melk naar de stad, zoals ze altijd doen. 'Het water stroomde al wel wat driftig die ochtend', zou later een van hen getuigen. Maar van een watersnood heeft dan nog geen van hen een notie. In de loop van de dag worden ze terug geroepen. Het water in de sloten stijgt en borrelt omhoog, de druk op de waterwegen rond Broek wordt groter. Bij Zuiderwoude is dan al de dijk doorgebroken. Het noodsignaal om het dorp te waarschuwen komt veel te laat. De Belmermeer wordt in die vroege ochtend al keihard getroffen, deze polder ligt immers op de weg van waar het water landinwaarts trekt. De familie Poolman, woonachtig in een boerderij in de Belmermeer, ondervindt vrijwel direct het grootste drama aan den lijve.

Willem Krüse is in die jaren boerenknecht bij de familie Poolman, de boer is zijn oom. Hij is die ochtend de koeien aan het melken als hij het water onder de deur door ziet sijpelen. Snel wordt hij gesommeerd om de dijkgraaf, die honderd meter verderop woont, te waarschuwen. Hij rent zo snel als hij kan langs de dijk, maar wat hij dan ziet kan hij maar

UITDAM. De Grootte Watersnood van 1916.

**De groote dijk-doorbraak bij Uitdam.
Het water ziet men met geweldige
kracht den polder instroomen.**

moeilijk bevatten. 'Het was gewoon een waterval van water die over de dijk heen kwam.' Bij aankomst bij het huis van de dijkgraaf was iedereen daar al weg, men was op tijd gewaarschuwd. De jonge Willem moet dan een keuze maken, gaat hij terug of rent hij ook richting dorp. 'Ik stond op de Middenweg van de Belmermeer, en ik werd toch wel bang. Ik zag in het schijnsel van een gaslantaarn dat water, ik moest er terug doorheen om weer thuis te komen.' Hij kiest er toch voor om door het water, wat dan al tot zijn middel begint te reiken, terug naar zijn familie te keren. Vreemd genoeg moet voor hem dat de 'veilige' keuze geweest zijn, daar waar zijn huis en haard is. In de boerderij is men druk bezig wat meubelen en beddengoed op zolder in veiligheid te brengen. In allerijl brengt de familie zich in veiligheid, een ruit van de woonkamer knapt. Ze kunnen niet meer weg. Willem heeft het gevoel veilig te zitten, het water zal niet zo hoog komen.

Het drama wat zich dan echter voltrekt zal hij zijn leven lang met zich meedragen. 'Ik hoor nog het loeien van de koeien. Hun gebonk tegen het hout van de muren.' Als een koe in doodsnood is, valt er niets meer aan te redden, in paniek schieten ze alle kanten op. Zo gebeurt het dat 35 koeien in het opkomende water verdrinken, vlak onder of net voor de neus van de familie Poolman. Een varken drijft de schuur binnen, hij komt gillend aan zijn einde. Het paard wat los gesneden kan worden en door de stal zwemt kan wel het droge op getrokken worden. Wat de familie Poolman overkomt is dan al niet uniek. Alle veehouderijen in de Belmermeer worden hard getroffen. Uit de daken die schijnbaar drijven op de watervlakte hangt overal een witte noodvlag uit.

Toch zijn er nog mensen in het dorp die verrast worden. De noodklok wordt betrekkelijk laat geluid, en later zal daar nog het nodige vingerwijzen aan te pas komen. Bij het luiden van de klok gaan een aantal boeren poolshoogte nemen in het land. Overal zien ze hoogten en veenbonken, voortgestuwde brokken die door het water het land in zijn gesleurd. 'Op sommigen zaten mollen en hazen die uit hun hol waren gedreven', getuigt boer Spaans decennia later in de krant. Zelfs de knaagdieren vluchten voor het opkomende water.

Jan Blakborn, nog een klein jongetje in 1916, woont aan de Zuiderwoudergouw. Zijn vader is de avond voor de doorbraak, als de storm hevig woedt, gewaarschuwd door de dijkwacht. Er wordt wat huisraad op een praam geladen en de

Belmermeer. Verwoeste boerderij van Cor Poolman.

volgende dag, als het water komt, meren ze af en drijven ze op Gods genade naar het dorp. Kleine Jan heeft het nooit zien aankomen, maar toen hij het land wit zag worden wist hij wat dat betekende. Ook Gert Jan Mulder wordt om 7 uur gewekt door zijn vader. Niet wetende wat dat inhoudt, watersnood, vraagt hij het aan zijn vader. 'We krijgen overstroming jongen.' Deze eenvoudige woorden zijn genoeg om Gert Jan zijn kleren te doen aantrekken en halsoverkop het huis te verlaten. De sloten staan dan al eigenaardig hoog. Hij gaat kijken bij de Noordmeer, die via Overleek langzaam volloopt. De zon breekt door: 'Het was een fantastisch gezicht, net een hele lange horizontale waterval.' Hij rent naar de Broekermeer, alwaar ook een brede golf met water de polder in stroomt. Overal drijven dode dieren door de kolkende stroom.

Veenbonken afkomstig van de dijkdoorbraken bij Zuiderwoude en Uitdam.

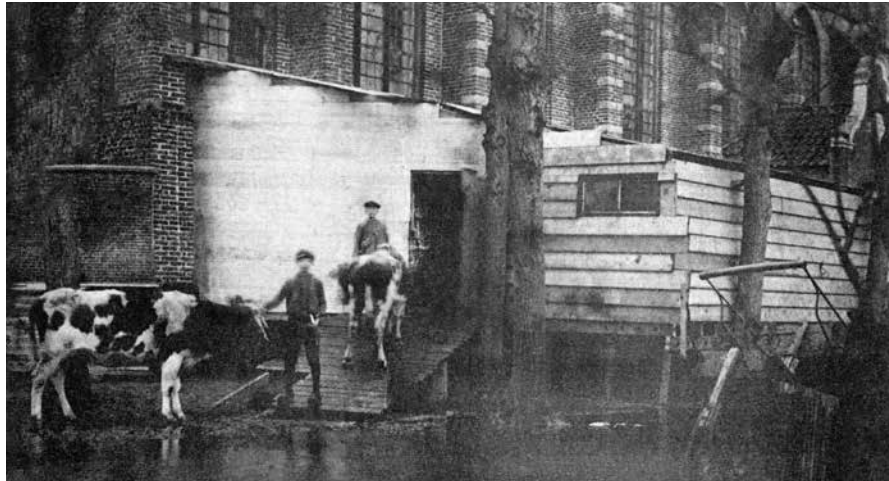

Familie Arie en Trijn Boonders bivakkeren in de kerk; Tonie Heijloo is op bezoek.

Een evacuatiestroom komt dan op gang. Vanuit de omgeving komt een onophoudelijke stroom koeien het dorp binnen razen. Sommigen hen zijn in de haast van het moment losgesneden.

Uiteindelijk komt de koeienstroom samen op het Kerkplein, waar een onhoudbare situatie ontstaat. Het plein is veel te klein voor alle koeien. In 1825, toen Broek voor het laatst door watersnood werd getroffen, passen alle koeien van het dorp nog samen op het plein en in de kerk, maar de veehouderij is sindsdien intensiever geworden, en in 1916 is de veestapel zo groot dat de ruimte niet meer afdoende is. Het geloei is van ver te horen, koeien met angst in de ogen en de uier vol melk. Ze worden aan hekken vastgebonden, ondertussen bedenken de betrokkenen wat te doen. Een groep jongens schiet te hulp en gaat in een grote melkmarathon de koeien die op knappen staan verlossen van hun volle uiers. Wanneer het gewone melkgerei opraaft komen burgers aanzetten met pannen en potten. Er komt zoveel melk van dat het overschot maar weer wordt gevoed aan de koeien zelf, niet wetende wat er anders mee te doen.

Ondertussen blijven de veedrijvers de koeien maar aanbrengen. Families die niets meer hebben dan hun lijf en leden krijgt voorrang om de kerk te betreden. Onder hen bevindt zich een hoogzwangere vrouw, die later in de kerk zal bevallen. Ze zullen

Noodkoestal achter de kerk van Willem Spaans om in de melkbehoefte van het dorp te voorzien. De 2 jongens zijn zijn zonen links Jan Spaans (1902) en broer Reindert Spaans (1900).

er in afwisselende samenstelling gedurende de watersnood blijven wonen, vergezeld door een groep koeien, die door het overvolle plein tussen de kerkbanken plaats moeten nemen. De stank van de mest is overweldigend, en de kerk zal later grote schade oplopen door de walmen en het vocht wat in de muren en het orgel trekt.

Een aantal verslaggevers van verschillende kranten uit de hoofdstad haast zich per auto over de Broekermeerdijk naar Broek om met eigen ogen te zien wat er allemaal gebeurt. Op de heenweg kunnen ze nog vrij ongehinderd bij het dorp komen, wel zien ze al in de verte dat het water aan de overzijde van de Broekermeer de dijk overloopt. Ook moeten ze zich langs veedrijvers begeven, die hen vervloeken om hun aanwezigheid. In het dorp zelf zijn ze al snel meer tot last dan dat ze iets nuttigs kunnen doen, en pijsnel, hun aantekeningen nog maar net opgekrabbeld, krassen ze alweer op. De weg terug wordt een stuk moeilijker dan de heenweg, tegen de stroom van vee en hun drijvers in, en het water dat nu steeds dichterbij komt, en bij het Schouw al bezig is over de weg te stromen. Met nauwelijks droge voeten bereiken ze de zuidoever van het IJ.

Nutteloos waren deze verslaggevers natuurlijk niet. Zich bewust van hun taak, wijzen ze de Amsterdammers op de grote nood waarin heel Waterland nu verkeert. Hoewel de elektriciteit volledig is afgesloten, en communicatie via die manier niet meer mogelijk is, komen er vanuit Amsterdam de eerste dagen na de ramp allerlei lieden op velerlei wijzen hun hulp aanbieden. Er komt een bevoorrading op gang, en veehouders uit het zuiden van de stad stellen hun land ter beschikking en regelen transport om Broek van het koeienprobleem te verlossen. Grote schepen met platte bodems komen al op 15 januari aan om volgeladen te worden met koeien. Verder wordt er voedsel, lakens, ondergoed en – het meest belangrijke – schoon drinkwater aangebracht. Een aantal mannen, zogeheten vletterlieden, gaat per boot langs de geïsoleerd staande huizen, waar de noodvlag uithangt, en ontzetten gezinnen.

Gezien het feit dat buiten de neutrale Nederlandse landsgrenzen de meest verwoestende oorlog sinds mensheugenis woedt – de Eerste Wereldoorlog – zijn de Nederlandse troepen onder de wapenen. Zij zijn gemobiliseerd en houden de grenzen nauwlettend in de gaten. Ook in de verschillende forten rond Amsterdam zijn soldaten gelegerd. Het is een groot voordeel in politiek spannende tijden; al vrijwel meteen worden deze soldaten, die zich in de forten maar

vervelen, ingezet bij de operaties rond de watersnood. Zo gebeurt het dat de Purmerendse soldaat Pronk bij de Noordmeer tracht een aantal te water geraakte schapen te redden. De schapenvacht zuigt zich vol met water, het beest wordt log en onhandelbaar. Soldaat Pronk, die in zijn poging om zo'n schaap op het droge te trekken niet slaagt, wordt mee onder water getrokken en verdrinkt. Het is helaas, maar misschien ook gelukkig, als bij wonder de enige dode die te betreuren valt in Broek.

Niet alleen vanuit de hoofdstad en van het leger komt hulp, zelfs de burgemeester van het Gooise Laren, de heer Van Nispen tot Sevenaer, komt samen met zijn vriend, de kunst schilder Mauve, per motorboot naar Broek. Ze bieden hun hulp aan. Gemeentesecretaris Van Engelenburg is ontroert en perplex tegelijk. Hij neemt hun hulp van harte aan en gaat met hen op expeditie naar daar waar nood is; zo'n beetje overal. Zo snelt hij met hen op en neer naar Monnickendam, om het nodige te communiceren ten bate van de dorpen die nog verder afgesloten zijn van de bewoonde wereld. Hij snelt naar bruggen waar men niet meer onderdoor kan varen door het hoge water, en coördineert het afbraakwerk.

Ergens, op de weg terug naar Broek, ontwaren zij een schip met op de voorstevens de bekende Oranjevlag. Het is de

Bezoek koningin Wilhelmina aan Broek op het Zuideinde.

koningin. Van Engelenburg benadrukt het belang van haar aanwezigheid: 'Dàt bezoek, reeds nu; die belangstelling der Landsvrouw in ons lot; zij hebben ons goed gedaan en gesterkt in ons voornemen om niet te versagen!'

De koningin spreekt tijdens haar bliksembezoek aan het dorp met enkele slachtoffers, onder wie de veehouder Poolman, die zo tragisch zijn dieren ten onder heeft zien gaan in de Belmermeer.

Ook een groot aantal kinderen trekt de belangstelling van de majesteit, zij wil weten of het ze goed gaat en of ze goed zijn opgevangen na de noodlottige gebeurtenissen. Tijdens dit alles wordt de koningin rondgeleid door de notabelen van Broek, onder wie dokter Bakker en schoolhoofd Schoemaker.

Deze laatste twee mannen spelen in de reddingsoperaties rond-om het dorp een centrale rol. De dokter is een van de eersten die zijn huis moet verlaten – zijn woning staat immers op laag gelegen grond – en trekt met gezin en gehele apotheek in bij de schoolmeester. Zij coördineren samen met de gemeentesecretaris Van Engelenburg vele operaties en richten samen met hem een watersnoodcomité op. Secretaris Van Engelenburg, messcherp observator en commentator van al het dagelijks leven in Broek rond die tijd is duidelijk: 'Van dit 'hoofdkwartier' zou in deze moeilijke dagen veel kracht uitgaan.'

Hoofdstuk 2: LEVEN MET HET WATER

Een week na de ramp geeft het dorp een naargeestige indruk. De mensen zijn het enigszins gewend geraakt, maar echt wennen doet het natuurlijk niet. Een derde van de bevolking is het dorp ontvlucht, vooral voor vrouwen, kinderen en hulpbehoevenden is het geen situatie die uitnodigt tot blijven. De krant spreekt over Broek als 'een eiland te midden een verdronken Waterland'.

Wie in die dagen door Broek vaart – echt lopen kan niet meer – treft een doodse toestand aan. Overal hoor je het plonzen van dakpannen die in het water vallen, en beesten die zijn achtergelaten staan op drijvende hooibergen, blatend of loeiend van angst. Niet ver van Broek, in Buiksloot, moeten eenden en kippen worden afgeschoten omdat er geen voer meer voor ze is.

Broekmeerddijk 25 met op achtergrond boerderij Betlem en op voorgrond hekwieler van de marine.

Langs de Broekervaart, die nu niet meer te onderscheiden is in het omringende water, staat geen huis meer overeind. De meeste panden zijn als luciferdoosjes of kaartenhuizen in elkaar gezakt, van ellende, van verdriet lijkt het haast wel. Daar waar nog iets overeind staat loeit de wind door het karkas, het kraakt onheilspellend dat het een aard heeft, zelfs vogels maken zich uit de voeten. Als bij donderslag zakt vervolgens zo'n huis onder de druk van water en wind in elkaar, om vervolgens als wrakhout op het kolkende water richting Broek te drijven. Het Havenrak lijkt wel een ontplofte houtzagerij, het ligt er vol met houtafval. Het zal nog heel lang duren voordat alles is opgeruimd. Zelfs stenen huizen bezwijken onder de druk, alsof er granaten in zijn gegooid, alsof de loopgravenoorlog in Vlaanderen naar Waterland is gekomen.

Het elektriciteitsnetwerk is volledig vernield. De telegraaflijn, dan nog het meest gebruikte communicatiemiddel, slingert gevaarlijk over de ondergelopen Jaagweg tussen Broek en Monnickendam. Om te communiceren gaat er dagelijks een boot op en neer naar de burens aan de Zuiderzee. De tramdienst is gestaakt, het is niet meer mogelijk om het spoor te gebruiken tussen Amsterdam en Hoorn. Voor het vervoer naar de hoofdstad zijn mensen aangewezen op het scheepsverkeer, wat via de Broekervaart en het Noord-Hollands Kanaal af en aan vaart. De reisduur is aanzienlijk verlengd, hetgeen economische gevolgen met zich meebrengt.

Ook het onderwijs ligt stil. Aangezien de meeste kinderen zijn geëvacueerd heeft het geen zin meer om de dagelijkse lessen te verzorgen, en schoolmeester Schoemaker is te drukdoende met het dagelijks bestuur van het Watersnoodcomité. De kinderen die wel achter zijn gebleven zijn veelal de wat oudere jongens, die de situatie ervaren als één groot avontuur. Maar ook worden ze ingezet als werkkraft.

Waar de meeste mensen geneigd zijn Broek te verlaten, in plaats van er te blijven, zijn er ook mensen die juist naar het

dorp toe getrokken worden. Deze mensen, meestal stadsbewoners, komen kijken naar alle leed en schade die de Broeker gemeenschap heeft getroffen. Er wordt steen en been geklaagd over deze ramptoeristen, en al snel volgen er maatregelen. Er worden persoonsbewijzen verstrekt aan iedereen die het gebied in mag, wie er niets te zoeken heeft moet wegblijven. Dit levert soms kolderieke situaties op. Secretaris Van Engelenburg heeft een hoop te schaften met profiteurs, die proberen een slaatje te slaan uit alle bevoorrading die uit de hoofdstad is aangekomen, zoals blijkt uit een woordenwisseling die hij heeft met iemand die er prat op gaat her en der enkele schapen te hebben opgevestigd. 'Maar die beessies hebben niet te eten, kan ik niet wat van die lijnkoeken krijgen?', luidt zijn vraag aan Van Engelenburg. 'Welke lijnkoeken?', is diens verbaasde antwoord. 'Nou, die uit die schuit.' – 'Welke schuit dan toch?' – 'Nou, d'r leit een hele schuit met lijnkoeken...' – 'Ja maar die is toch niet van ons! Ik kan toch niet zo over iemand z'n eigendom beschikken!' De secretaris wordt het droef te moede om de 'heilige verontwaardiging' te zien van dit soort lieden die nul op het rekest krijgen.

Dat niet iedereen zich aan de restricties houdt blijkt wel uit de toenemende angst en woede over de obscure bootjes die – meestal – midden in de nacht de huizen afschuimen. Deze zogenaamde 'hyena's van de polder' zijn plundersaars van de eerste orde. Het zijn asocialen, criminelen, die gebruik proberen te maken van de omstandigheden en de verlaten huizen van hun inhoud proberen te ontdoen. Op deze diefstal staan hoge straffen, en de soldaten die ingekwartierd zijn in Broek worden ingezet om de wateren te bewaken.

Deze soldaten, de meesten ondergebracht in de Openbare School, worden daarnaast ingezet ten behoeve van de infrastructuur. Samen met de overgebleven bewoners wordt in opdracht van het Watersnoodcomité loopplanken aangelegd door 'de kom van het dorp'. Zo kunnen de Broekers zich weer enigszins voortbewegen door het dorp en hun dagelijks leven meer en meer oppakken.

Ondanks al het leed geven de bewoners van Broek toch aan dat de noodtoestand verbroedert. Heel het dorp is in de weer met het helpen van een ander. De verdraagzaamheid onder de bewoners wordt het grootst wanneer men elkaar nodig heeft. Positief nieuws is, dat begin februari het water zichtbaar aan het zakken is. Her en der lopen bootjes zelfs

Soldaten voor veranda van de school aan het Roomeinde.

Dorpsstraat.

aan de grond, ze hebben te veel diepgang. Berichten uit de Zaanstreek vertellen eenzelfde verhaal, zo voorzichtig het positivisme voedend dat het wellicht tot echt spoedig allemaal over zal zijn en men kan beginnen aan de wederopbouw.

Om de organisatie van het ontzetten van het dorp op allerlei terreinen gesmeerd te laten verlopen is het uitvoerend comité watersnood opgericht. Hierin hebben de notabelen van het dorp zitting; naast dokter Bakker, meester Schoemaker en secretaris Van Engelenburg ook de burgemeester, de heer Van Weel (die later op zal stappen), en vele bekende Broekers. Het comité vergadert aanvankelijk iedere avond, later wordt dat eenmaal per week.

Havrak.

De taak die het comité zichzelf stelt is luid en duidelijk: 'Broek moet bewoonbaar en bewoond blijven!' De secretaris gaat zich bezighouden met een volkstelling, en naast de eerder genoemde verstrekking van persoonsbewijzen en het aanleggen van loopplanken is de grootste prioriteit van het comité het verzorgen van vers drinkwater.

Bij de volkstelling blijkt dat ondanks het uiteen vluchten van de bevolking er toch nieuwe Broekers bij zijn gekomen. Er zijn tijdens en vlak na de catastrofale gebeurtenissen een aantal kinderen geboren, welke door de omstandigheden nog niet zijn aangegeven bij de Burgerlijke Stand. En al vroeg na de watersnood komt er een jonge Katwouder bij Van Engelenburg. Hij wil zijn meisje uit Zuiderwoude trouwen en kan geen uur langer wachten. De secretaris maakt de papieren om in ondertrouw te gaan gereed – de bruiloft zal in Katwoude plaatsvinden. Een week later treft de toeval- lig rondwandelende secretaris het jonge paar aan de rand van het dorp, een soldaat wil hen er niet door laten. 'Daar is meneer!', roept de jonge Katwouder uit. 'Wat is hier te doen?', vraagt Van Engelenburg met hoge verbazing. 'Die man wil ons niet doorlaten!' – 'Dat is zijn plicht, maar wat willen jullie?' – 'We wouwen in ondertrouw gaan!' – 'Ik dacht dat jullie in Katwoude zouden trouwen?' – 'Ja, dat was ook het plan, maar daar staat alles onder water dus kwamen we maar hier!'

Op 18 februari helpt dokter Bakker een kind op de wereld, het water komt tot in zijn laarzen. Na de geboorte worden moeder en kind snel naar de zolder van het huis gebracht. Het water stijgt alweer.

Op 20 februari staat er opnieuw een noordwester storm. De wind voelt zeer koud aan, en het water stijgt tot 50 centimeter boven NAP. De watervlakte rond Broek wordt weer woest, hoge golven worden richting het dorp gestuwd alsof Broek midden op zee ligt. Op sommige plekken stort de loopplank in elkaar, een grote kipkar waait om, en drie huizen begeven het onder al het geweld. Bij de bevolking breekt opnieuw paniek uit.

Alweer vlucht een gedeelte van de Broeker bevolking de zolder op. Bij Gert-Jan Mulder thuis stijgt het water in de woonkamer tot één meter hoog. Nu heeft de familie Mulder uit voorzorg een noodvloer aangelegd. Achter hen wonen de familie Lof en Gerrit Lodder, bij wie het water maar liefst tot 60 centimeter onder de zolder komt. Voorbereid op al dit ergs hebben zij vanuit een luik op de zolder een koelplaat klaarliggen voor wanneer de situatie onhoudbaar wordt.

Op de zolder van Lof is het gezelligheid troef, ze wonen er samen met de kippen. De Mulders komen er af en toe koffie drinken, en noemen de schuilplaats liefkozend 'De Ark van Noach'.

De dagen erna is het stralend weer, hetgeen het moraal van de mensen ten goede komt. Er zwemmen nu vele scholen vissen in de wateren rond Broek, baars, zeelt en zelfs haring in de Noordmeer. Ramptoeristen in bootjes storten zich op het Broeker leed, en alsof de voorzienigheid het weet veroorzaakt er één schade aan een brug, om daarna vast te lopen bij het nestje.

Na een week begint het te sneeuwen, de goede moraal is van korte duur. Het dorp wordt volledig onbegaanbaar. Door sneeuwijs wordt het nu ook moeilijk om de vaarten te bevaren. De schepen die dat wel doen richten grote schade aan. Er komen berichten van een zwakke zeedijk, die andermaal dreigt te bezwijken, en van vluchtende bewoners uit Uitdam. Gelukkig is de tweede watersnood van korte duur. Derhalve zit de schrik er opnieuw goed in. Half maart zal het water weer zakken, en gaan de eerste kinderen weer naar school. In de kerk wordt weer gepreekt. Stilaan denkt men weer na over de wederopbouw.

De Laan met sneeuw op de daken.

Broekermeerdijk. Molenaar Butters huis.

Hoofdstuk 3: DE WEDEROPBOUW

Zo een grote ramp, wie heeft daar schuld aan? Het water, ja dat is de boosdoener, de bron van al het kwaad. Maar wie heeft het water binnen gelaten? Al vroeg na de ramp begint het grote vingerwijzen. Wie heeft er schuld aan deze malaise?

Men zou denken dat het niet de eerste keer is dat Nederland getroffen wordt door watersnood, maar toch blijkt al snel na de bange januarimaand dat er geen protocol bestaat voor wat te doen bij een dijkdoorbraak. In een ingezonden brief in de Purmerender Courant vragen burgers van Waterland zich openlijk af of de bestuurders die verantwoordelijk zijn voor de dijkbewaking wel kundig genoeg zijn. Het hoogheemraadschap heeft zitten slapen zeggen ze, omdat naar nu blijkt de dijk in de gewraakte nacht van 14 januari al om 2 uur door is gebroken bij Katwoude, terwijl om 7 uur 's ochtends pas de noodklokken zijn geluid. Het gevolg is dat de boeren van de Belmermeer niet op tijd gewaarschuwd zijn, en het noodlot niet hebben kunnen afwenden.

Voorts richten de klachten van de burger zich op de trage dijkreparaties. Half februari, nog voor de tweede watersnood, is er van een herstel nog niets zichtbaar. Er is ook geen geld voor, want in deze tijden van oorlog houdt de overheid de Nederlandse troepen gemobiliseerd. Niet de oorlog is het grote gevaar, maar de aloude vijand, het water, zo menen boze Broekers. Ondertussen schuimen de waterhyena's de Broeker huizen af, op zoek naar roofwaar. Het komt soms zelfs tot een schermutseling; een onverlaat wordt door de politie ingerekend na een waarschuwingsschot te lossen. Het maakt de bewoners van het dorp er niet geruster op, het is nog altijd niet veilig. Het voedt het chagrijn, ook op andere terreinen. Er ontstaan conflicten over de woekerprijzen die sommige schippers vragen voor het vervoeren van vee. De boerenbedrijven voelen zich terecht het grootste slachtoffer van de ramp. Van de 34 boerenbedrijven in de Broekermeer zijn er 20 weggeslagen; in de Belmermeer is er geen boer die geen vee verloren heeft. De schade aan de bedrijven is groot, hun land is veranderd in een wildernis. Grote veenhopen liggen over de weilanden verspreid en sloten zijn verstopt. Vers drinkwater voor vee is er niet. Het is dan ook noodzakelijk dat de polders zo snel mogelijk worden drooggemalen. Van Gedeputeerde Staten valt voorlopig nog niet veel te verwachten; een eventuele lening kan pas in 1917 worden verstrekt. De boerenleenbank komt dan ook al in het voorjaar met een initiatief voor een lening om de

veehouders tegemoet te komen. Ook stelt de watersnoodcommissie een subcommissie aan, die zich gaat bezighouden met het verstrekken van goedkope kredieten voor landbouwers. Als het niet van de overheid komt dan doen we het wel zelf, zo lijkt men te denken. Er is sowieso veel kritiek op het bestuur van Gedeputeerde Staten. De gemeenteraad vergadert begin februari over het zogenaamde 'plan-Visser'. Dit plan, van de hand van gedeputeerde Visser omvat het volgende: een afsluitdijk dient te worden aangelegd rondom Waterland waarbij het ondergelopen gebied in Noord-Holland geïsoleerd komt te liggen. Ook

Bewakers v.l.n.r.: D.J. Mulder, T. Dik, G. Visser, en J. de Ruijg staand en links zittend J. Bakker.

zou de dijk van het Schouw naar Broek moeten worden afgebroken, de enige verbinding met de bewoonde wereld en beschermer van huizen tegen de dreiging van noordwesterwind. De communicatie met Amsterdam en Purmerend zou stil komen te liggen, alsmede de aanvoer van materialen voor het dijkherstel langs de Zuiderzee. De weerstand tegen het plan is zo groot, dat alle dorpen in de omgeving zich bij het protest wat voortkomt uit de raadsvergadering aansluiten. Samen laten de Waterlandse dorpen een krachtig geluid horen; van het plan-Visser wordt als snel niets meer

vernomen. De Broeker bevolking wacht na de tweede watersnood af tot het water zakt en blijft zakken. Het is maart, en pas dan kunnen de mensen er zeker van zijn dat het herstel kan beginnen.

De eerste taak die Broek wacht is die van het grote puinruimen. Het hele Havenrak ligt vol met wrakhout, materiaal waarvan de herkomst niet meer kan worden achterhaald. Het meeste wordt verkocht. De hele regio blijkt vol te liggen met hout, hetgeen de bereikbaarheid van sommige plaatsen niet ten goede komt. Er is ook hoopvol bericht: op 15 maart vindt er weer een preek plaats in de kerk, te midden van nog altijd 8 huisgezinnen. Het water blijft die maand zakken, schepen raken aan de grond, hetgeen dan weer de keerzijde is van het herstel. Uitmalingsmachines kunnen zo niet verplaatst worden naar hun bestemming, de ondergelopen polders. Het uitmalen is de verantwoordelijkheid van de firma Werkspoor, bijgestaan door leger en marine, die met plaatstalen buizen tracht het water weg te pompen. De wederopbouw gaat langzaam. Ook eind maart dreigt nog een keer bij Uitdam de dijk door te breken, het gat kan tijdig worden hersteld, maar het betekent ook weer meer vertraging. Uiteindelijk zal de Waterlandse Zeedijk half april definitief gedicht zijn.

Vrij snel daarna valt dan de dijk van de Broekermeer droog, men kan weer over land naar het Schouw. Het uitmalen is inmiddels begonnen, het land wat droogvalt is onbegaanbaar, de dijken zijn brokkelig, als oude cake. De wegen naar Monnickendam en de Broekermeerdijk worden door het leger bewaakt, ze zijn voor verkeer nog te gevaarlijk, men kan zich alleen te voet verplaatsen. Toch komt er meer tekening in het landschap nu. De sloten van Broek zijn nog onbevaarbaar. Ze moeten worden uitgediept, hetgeen met grote kosten gepaard zal gaan. Ook het dichten van de ringdijk van de Broekermeer is begonnen, er zijn pijpen aangelegd voor de elektrische bemaling. De aanleg van de nieuwe tramlijn tussen Broek en Monnickendam is begonnen na enige hindernissen in de Monnickendamse binnenstad; spoedig zal de tram weer van Broek naar Edam kunnen rijden. In het dorp zelf wordt de noodplankenweg afgebroken, de straten en de huizen komen droog te staan. Als ook het elektrisch licht wordt hersteld keert het goede gemoed stilaan naar Broek terug. Het gewone leven neemt steeds meer een aanvang, al kunnen zo'n honderd vluchtelingen nog niet naar huis omdat hun huizen in een te slechte staat verkeren.

Op 22 mei behaagt het Hare Majesteit om een tweede bezoek aan Broek te brengen. Aan wal gekomen bij de Broekermeerdijk laat ze zich begeleiden door aankomend burgemeester De Geus, Van Engelenburg en wethouder Koker. Zij bezoekt 8 geheel verdwenen boerderijen, bezorgd uitkijkend over de spookachtige restanten. Ook schudt ze mannen die verdienstelijk zijn tijdens deze watersnood de hand. Na een kort bezoek aan de getroffen kerk verlaat ze het dorp alweer om verder te reizen door het rampgebied. Opnieuw doet de aandacht van de vorstin de Broekers goed. Vol hoop op een betere toekomst gaan ze de zomer tegemoet.

De uitmaling van de polders rond Broek is een tijdrovend werk. Toch is de Broekermeer in april zo goed als droog, alleen het laatste beetje water wil er nog niet uit. Ook in de Belmer-, Monnik- en Noordmeer blijft nog lang een laag water staan. Secretaris Van Engelenburg rept in deze dagen over haring die in de Noordmeer gevangen wordt, 'voor 't eerst sinds de 17e eeuw!' Deze haring en andere vis springt door het ondiepe water in groten getale op het droge, waardoor de rotte vislucht niet te harden is. In plaats van adequaat te handelen en visvergunningen af te geven ligt er nu een hoop kostbaar voedsel te

vergaan. Uiteindelijk wordt de opbrengst van de vis aan Volendam verkocht en als eendenvoer verwerkt. In het dorp zelf wordt in de zomer begonnen met het uitbaggeren van het Havenrak. Het is nu een soort veld van rietschoten geworden, vermengd met het vele wrakhout. Het is alsof men kan lopen van De Erven naar de Dorpsstraat en weer terug. De boeren gaan zich nu buigen over het herstel van hun werkzaamheden. Het drooggefallen land is geenszins meer hetzelfde land als voor de ramp, men moet zich gaan verdiepen in nieuwe grassoorten. Sommigen ploegen de grond om, hopen op de natuur. Soms moet de grond worden omgespit omdat ploegen niet meer gaat. Anderen zaaien nieuw gras, er wordt zelfs met mosterdzaad geëxperimenteerd. Voor het vele vee is het nog geen tijd om terug te keren, voor hen is er simpelweg nog geen voedsel. Het duurt tot ver in het najaar voor veel van de dieren weer terug zijn in Broek.

In het gemeentehuis wordt die zomer een tentoonstelling gehouden over hoe boeren de wederopbouw moeten aanpakken. Enkelen zijn na afloop ontevreden over hoe duur dat allemaal wel niet gaat zijn. Sowieso is de gemiddelde boer niet onverdeeld tevreden over de aanpak van de schade, er zijn blijde en droeve gezichten bij het uitkeren van schadevergoedingen, en niet iedereen ziet de toekomst zonnig tegemoet. Voorlopig worden de boerderijen in de Broekermeer dan ook niet herbouwd, en die in de Belmer- en Noordmeer maar mondjesmaat. Wel worden er nieuwe gewassen geplant, zoals boerenkool en oliezaad. Het is een gezicht waar men aan moet wennen. Verder doen de moestuinen het goed, er worden nieuwe aardappelen, sla en wortelen geoogst, maar de vruchtbomen doen het slecht, de peren smaken naar zout. Er zijn ook nog veel veenbonken op het land, muggen die het werk bemoeilijken en rupsen die de boerenkool aanvreten. Al met al verloopt het herstel van het boerenbedrijf met horten en stoten. Het duurt tot eind november voor de eerste mol in het land is gesignaleerd, een goed voorteken.

De Broekers beschouwen de tijd als een gegeven, ze gaan ondertussen door met wat ze altijd gedaan hebben; ze zoeken elkaar op. Winkelneringen keren terug. De gemengde zangvereniging Zanglust gaat in de zomer weer van start met haar zangavonden in de muziektent. De fanfare komt nog wat man tekort, maar dat zal niet lang meer duren. Ook de school en de kerk hebben hun werkzaamheden hervat, er wordt weer gepreekt en onderwezen. Er wordt zelfs door de heer Beunder een korfbalvereniging opgericht! In stille hoop bereid het dorp zich weer voor op het hoogtepunt van

Kerkplein met op de achtergrond café Broekerhuis.

het jaar: de kermis. De editie van 1916 is er niet een die zich onderscheid van andere jaren, al zijn er wel wat minder bezoekers dan voorheen; nog niet iedereen is op het dorp teruggekeerd. Toch tekent het Broek en haar onverstoortbaarheid. Er is voor ieder wat wils, speeltoestellen voor jong, en toneelstukken voor het wat oudere publiek. Secretaris Van Engelenburg, die vele gedaantes heeft gekend, treedt in zijn hoedanigheid als observator van het sociale leven ook op als recensent. De geboekte opvoeringen kunnen zijn goedkeuring niet wegdragen: 'Het waren slechte stukken dit jaar.'

Wat de secretaris ook opvalt zijn de vele baldadige jongelui op de kermis. De ramp heeft hen aangezwengeld, het avontuur wil niet meer uit hun lijf. De verveling van het dagelijks leven werd gek genoeg voor even verdreven. Nu het gewone leven weer stilaan terugkeert vertonen de jongelingen nog tekenen van opwinding, de ramp en haar gevolgen hebben toch wel indruk gemaakt. Het najaar breekt aan, en met het gewone leven keert ook al het andere terug, de mensen, het vee, de voorzieningen. Broek heeft het overleefd, al zal het nog jaren duren voordat alles weer bij het oude is. De wereld wacht niet, die zal tegen die tijd volledig veranderd zijn.

NAWOORD

Het jaar 1916 is niet zonder gevolgen gebleven. Niet alleen in Broek heeft de ramp diepe wonden geslagen, in heel Waterland en verder in (met name) Noord-Nederland is de schade enorm. Het roept meteen daarna de vraag op of we in Nederland eigenlijk wel weten wat we doen, als het gaat om de bescherming tegen het water. Al zo lang onze vijand, en dan toch weer dit...

De rampzalige watersnood van 1916 heeft aanleiding gegeven voor de aanleg van de Zuiderzeewerken. De Zuiderzee zou ophouden een zee te zijn, haar bestaan als zout, onstuimig water voorbij. Delen van haar ooit woeste wateren zijn ingepolderd, onteigend, maakbaar gemaakt. De Afsluitdijk is het slot waarmee de vloedgolven voor altijd buitengesloten zijn. Waterland is niet langer aan zee komen te liggen, maar aan een binnenmeer.

Het geeft te denken dat wij nu in veilige, relatieve onwetendheid verkeren, er stilletjes van uit gaande dat het water nooit weer onze stoepen op golft, de woonkamer in, en ons de zolder opjaagt, de huisraad klotsend tegen het plafond. Toch hoeven we maar te kijken naar recente overstromingen in onze nabijheid – Zuid-Europa, Duitsland, Limburg in de jaren '90 – om te zien hoe dat is: een grote ramp, voor een gezin, voor een gemeenschap, voor heel Nederland. Het komt zo plotseling, je houdt er nooit rekening mee, en dan, ineens, is alles weg.

Het is een wonder dat er onder de Broeker bevolking destijds geen doden zijn gevallen. Het kan zijn dat dat de moed onder de Broekers gesterkt heeft, dat het ongebroken is gebleven. Maar het is ook ongetwijfeld de liefde voor het eigen geweest, dit sprookjesachtige dorp. Laten we het gedenken en koesteren, honderd jaar na die gebeurtenissen die wij ons hier niet meer kunnen voorstellen en ook niet meer wensen. Droge voeten zijn namelijk niet vanzelfsprekend.

DANKWOORD

Honderd jaar geleden leefden we al in een wereld vol moderne media. De telegraaf was het internet van toen, en de reporters uit de hoofdstad en de regio penden hun stukjes voor de krant. Verder werden er al snel na de watersnoodramp boekjes uitgegeven over de gebeurtenissen. Ik heb kunnen putten uit een onophoudelijke bron informatie, maar het was me nooit gelukt daar een verhaal van te destilleren zonder de hulp van Aagje Bruijn. Zij heeft een onderzoek gedaan naar het wel en wee van gewone Broekers door de vele kranten van die tijd door te spitten. Ik wil haar ten zeerste bedanken voor dit buitengewone monnikenwerk.

Verder wil ik de volgende mensen bedanken voor hun commentaren en informatievoorziening:
Atsie Drijver, Jan Maars, Hans Mulder, Sytze Boschma en Tieka Bierdrager.

Voor het beschikbaar stellen van foto's worden bedankt:
Lies Dobber- van Dieren, Mevr. C. Brandwijk Nodelijk - Bruijn en Adrie Beunder

Gebruikte literatuur

Herinneringen uit het watersnoodjaar 1916 van W. Van Engelenburg (1916)

De overstroming in Noord-Holland en elders van Egbert van Veen (1916)

De waterwolf in Waterland van Diederik Aten en Frouke Wierenga

De watervloed van 13/14 januari 1916 van E. J. Brill uitgevers

Maandblad 'De Natuur' (jaargang 1916)

Dirk Wolff (14-10-1982)

Dirk is een geboren en getogen Waterlander, zij het geen echte Broeker, maar een IJpendammer. Hij is er nu twee jaar woonachtig, met zeer veel plezier. Dirk is 33 jaar oud, historicus en docent geschiedenis in het voortgezet onderwijs. De geschiedenis van Waterland heeft hem altijd geboeid, als bron van oorsprong van deze mooie streek en haar kernen. Broek in Waterland beschouwt hij als de kroon op Waterlands ´ schoonheid, het is een voorrecht er te kunnen wonen.

Rabobank

Deze uitgave is mede tot stand gekomen door de Stichting WaterKustLand en het Coöperatiefonds van de Rabobank.

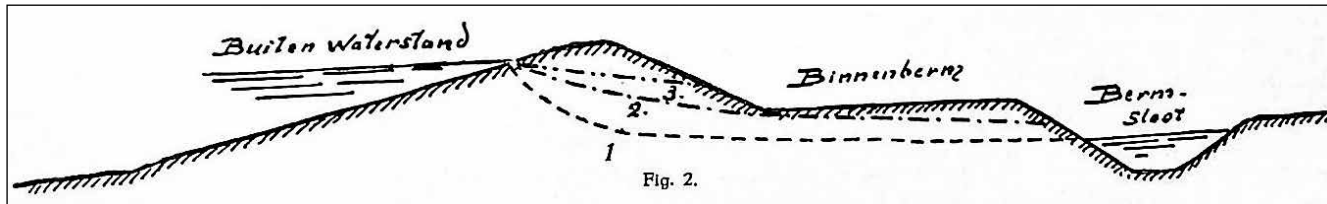

Uitgave van de Vereniging Oud Broek in Waterland
E-mail: info@oudbroek.nl Website: www.oudbroek.nl
ISSN:2211-8675

Hoofdstuk 1: DE RAMP

Een dijkdoorbraak is niet zoals je zou denken een explosie van water dwars door de zwakke dijk heen, die open spat als een grote steenpuist. Ook is het geen hoge golfslag die met gemak over de dijk heen slaat, als een bak water die over de schutting wordt gekieperd. Een dijkdoorbraak is geen van beide. Hoe spectaculair het gevolg ook is voor de toeschouwer, de aanleiding is dat wat minder: de dijkdoorbraak is een sluipschutter.

Wanneer in de laaggelegen delen van Nederland een hoogwaterstand wordt bereikt vanaf zee, dan is het grondwater geneigd zijn peil daaraan aan te passen. Hoe lager de hoogwaterstand, hoe koester het grondwater zich houdt. Gaat het hoogwater echter met veel geweld voor langere tijd tekeer tegen de buitendijk, dan sluit het grondwater van binnen de dijk en het land daarachter zich naar verloop van tijd hierbij aan. Er gaat een aanzuigende werking van uit. De dijk wordt verzadigd met water. Als een dijk van zware klei zou zijn gemaakt, dan zou deze bestand blijven tegen dit gevaar. Is de dijk van ander materiaal gemaakt, bijvoorbeeld van minder zware klei gemengd met zand, veen en ander klein korrelig materiaal, dan is de dijk poreuzer en dus minder bestand tegen de verzadiging bij hoogwater. Anno 1916 bestaan de dijken langs de Zuiderzee nog uit een combinatie van minder zware materialen, zoals veen en zand. Het is niet zozeer een slecht onderhoud van de dijk, maar er is weinig geschikte grond aanwezig om een stevige dijk aan te leggen. Een simpel gaatje – veroorzaakt door ogenschijnlijk onschuldige boosdoeners, zoals een grazende koe of een vogel – kan in zo'n dijk uitgroeien tot een luis in de pels van levensbedreigende proporties. Veronachtzaming van deze toestand kan verstrekkende gevolgen hebben. In Waterland en andere laaggelegen delen van Noord-Nederland is die

volgende dag, als het water komt, meren ze af en drijven ze op Gods genade naar het dorp. Kleine Jan heeft het nooit zien aankomen, maar toen hij het land wit zag worden wist hij wat dat betekende. Ook Gert Jan Mulder wordt om 7 uur gewekt door zijn vader. Niet wetende wat dat inhoudt, watersnood, vraagt hij het aan zijn vader. 'We krijgen overstrooming jongen.' Deze eenvoudige woorden zijn genoeg om Gert Jan zijn kleren te doen aantrekken en halsoverkop het huis te verlaten. De sloten staan dan al eigenaardig hoog. Hij gaat kijken bij de Noordmeer, die via Overleek langzaam volloopt. De zon breekt door: 'Het was een fantastisch gezicht, net een hele lange horizontale waterval.' Hij rent naar de Broekermeer, alwaar ook een brede golf met water de polder in stroomt. Overal drijven dode dieren door de kolkende stroom.

Veenbonken afkomstig van de dijkdoorbraken bij Zuiderwoude en Uitdam.

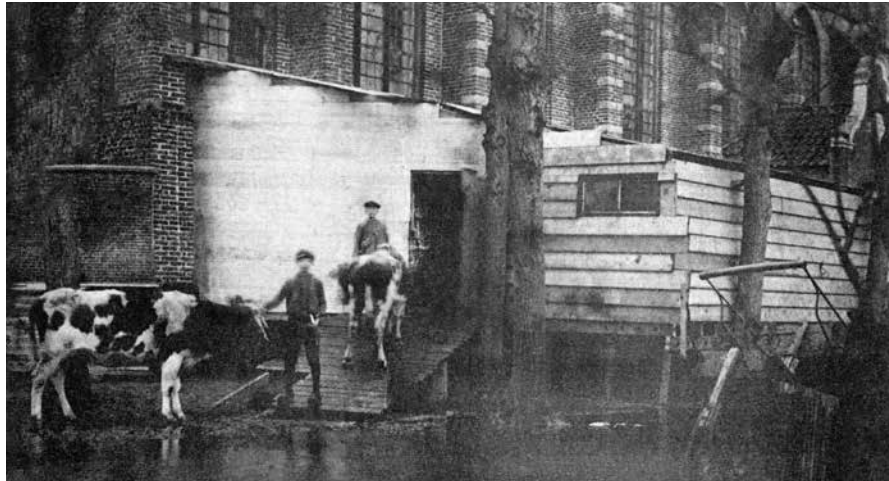

Familie Arie en Trijn Boonders bivakkeren in de kerk; Tonie Heijloo is op bezoek.

Een evacuatiestroom komt dan op gang. Vanuit de omgeving komt een onophoudelijke stroom koeien het dorp binnen razen. Sommigen hen zijn in de haast van het moment losgesneden.

Uiteindelijk komt de koeienstroom samen op het Kerkplein, waar een onhoudbare situatie ontstaat. Het plein is veel te klein voor alle koeien. In 1825, toen Broek voor het laatst door watersnood werd getroffen, passen alle koeien van het dorp nog samen op het plein en in de kerk, maar de veehouderij is sindsdien intensiever geworden, en in 1916 is de veestapel zo groot dat de ruimte niet meer afdoende is. Het geloei is van ver te horen, koeien met angst in de ogen en de uier vol melk. Ze worden aan hekken vastgebonden, ondertussen bedenken de betrokkenen wat te doen. Een groep jongens schiet te hulp en gaat in een grote melkmarathon de koeien die op knappen staan verlossen van hun volle uiers. Wanneer het gewone melkgerei opraaft komen burgers aanzetten met pannen en potten. Er komt zoveel melk van dat het overschot maar weer wordt gevoed aan de koeien zelf, niet wetende wat er anders mee te doen.

Ondertussen blijven de veedrijvers de koeien maar aanbrengen. Families die niets meer hebben dan hun lijf en leden krijgt voorrang om de kerk te betreden. Onder hen bevindt zich een hoogzwangere vrouw, die later in de kerk zal bevallen. Ze zullen

Noodkoestal achter de kerk van Willem Spaans om in de melkbehoefte van het dorp te voorzien. De 2 jongens zijn zijn zonen links Jan Spaans (1902) en broer Reindert Spaans (1900).

vervelen, ingezet bij de operaties rond de watersnood. Zo gebeurt het dat de Purmerendse soldaat Pronk bij de Noordmeer tracht een aantal te water geraakte schapen te redden. De schapenvacht zuigt zich vol met water, het beest wordt log en onhandelbaar. Soldaat Pronk, die in zijn poging om zo'n schaap op het droge te trekken niet slaagt, wordt mee onder water getrokken en verdrinkt. Het is helaas, maar misschien ook gelukkig, als bij wonder de enige dode die te betreuren valt in Broek.

Niet alleen vanuit de hoofdstad en van het leger komt hulp, zelfs de burgemeester van het Gooise Laren, de heer Van Nispen tot Sevenaer, komt samen met zijn vriend, de kunst schilder Mauve, per motorboot naar Broek. Ze bieden hun hulp aan. Gemeentesecretaris Van Engelenburg is ontroert en perplex tegelijk. Hij neemt hun hulp van harte aan en gaat met hen op expeditie naar daar waar nood is; zo'n beetje overal. Zo snelt hij met hen op en neer naar Monnickendam, om het nodige te communiceren ten bate van de dorpen die nog verder afgesloten zijn van de bewoonde wereld. Hij snelt naar bruggen waar men niet meer onderdoor kan varen door het hoge water, en coördineert het afbraakwerk.

Ergens, op de weg terug naar Broek, ontwaren zij een schip met op de voorstevens de bekende Oranjevlag. Het is de

Bezoek koningin Wilhelmina aan Broek op het Zuideinde.

Hoofdstuk 2: LEVEN MET HET WATER

Een week na de ramp geeft het dorp een naargeestige indruk. De mensen zijn het enigszins gewend geraakt, maar echt wennen doet het natuurlijk niet. Een derde van de bevolking is het dorp ontvlucht, vooral voor vrouwen, kinderen en hulpbehoevenden is het geen situatie die uitnodigt tot blijven. De krant spreekt over Broek als 'een eiland te midden een verdronken Waterland'.

Wie in die dagen door Broek vaart – echt lopen kan niet meer – treft een doodse toestand aan. Overal hoor je het plonzen van dakpannen die in het water vallen, en beesten die zijn achtergelaten staan op drijvende hooibergen, blatend of loeiend van angst. Niet ver van Broek, in Buiksloot, moeten eenden en kippen worden afgeschoten omdat er geen voer meer voor ze is.

Broekmeerdijk 25 met op achtergrond boerderij Betlem en op voorgrond hekwieler van de marine.

Langs de Broekervaart, die nu niet meer te onderscheiden is in het omringende water, staat geen huis meer overeind. De meeste panden zijn als luciferdoosjes of kaartenhuizen in elkaar gezakt, van ellende, van verdriet lijkt het haast wel. Daar waar nog iets overeind staat loeit de wind door het karkas, het kraakt onheilspellend dat het een aard heeft, zelfs vogels maken zich uit de voeten. Als bij donderslag zakt vervolgens zo'n huis onder de druk van water en wind in elkaar, om vervolgens als wrakhout op het kolkende water richting Broek te drijven. Het Havenrak lijkt wel een ontplofte houtzagerij, het ligt er vol met houtafval. Het zal nog heel lang duren voordat alles is opgeruimd. Zelfs stenen huizen bezwijken onder de druk, alsof er granaten in zijn gegooid, alsof de loopgravenoorlog in Vlaanderen naar Waterland is gekomen.

Het elektriciteitsnetwerk is volledig vernield. De telegraaflijn, dan nog het meest gebruikte communicatiemiddel, slingert gevaarlijk over de ondergelopen Jaagweg tussen Broek en Monnickendam. Om te communiceren gaat er dagelijks een boot op en neer naar de burens aan de Zuiderzee. De tramdienst is gestaakt, het is niet meer mogelijk om het spoor te gebruiken tussen Amsterdam en Hoorn. Voor het vervoer naar de hoofdstad zijn mensen aangewezen op het scheepsverkeer, wat via de Broekervaart en het Noord-Hollands Kanaal af en aan vaart. De reisduur is aanzienlijk verlengd, hetgeen economische gevolgen met zich meebrengt.

Ook het onderwijs ligt stil. Aangezien de meeste kinderen zijn geëvacueerd heeft het geen zin meer om de dagelijkse lessen te verzorgen, en schoolmeester Schoemaker is te drukdoende met het dagelijks bestuur van het Watersnoodcomité. De kinderen die wel achter zijn gebleven zijn veelal de wat oudere jongens, die de situatie ervaren als één groot avontuur. Maar ook worden ze ingezet als werkkraft.

Waar de meeste mensen geneigd zijn Broek te verlaten, in plaats van er te blijven, zijn er ook mensen die juist naar het

Soldaten voor veranda van de school aan het Roomeinde.

Dorpsstraat.

aan de grond, ze hebben te veel diepgang. Berichten uit de Zaanstreek vertellen eenzelfde verhaal, zo voorzichtig het positivisme voedend dat het wellicht tot echt spoedig allemaal over zal zijn en men kan beginnen aan de wederopbouw.

Om de organisatie van het ontzetten van het dorp op allerlei terreinen gesmeerd te laten verlopen is het uitvoerend comité watersnood opgericht. Hierin hebben de notabelen van het dorp zitting; naast dokter Bakker, meester Schoemaker en secretaris Van Engelenburg ook de burgemeester, de heer Van Weel (die later op zal stappen), en vele bekende Broekers. Het comité vergadert aanvankelijk iedere avond, later wordt dat eenmaal per week.

Op de zolder van Lof is het gezelligheid troef, ze wonen er samen met de kippen. De Mulders komen er af en toe koffie drinken, en noemen de schuilplaats liefkozend 'De Ark van Noach'.

De dagen erna is het stralend weer, hetgeen het moraal van de mensen ten goede komt. Er zwemmen nu vele scholen vissen in de wateren rond Broek, baars, zeelt en zelfs haring in de Noordmeer. Ramptoeristen in bootjes storten zich op het Broeker leed, en alsof de voorzienigheid het weet veroorzaakt er één schade aan een brug, om daarna vast te lopen bij het nestje.

Na een week begint het te sneeuwen, de goede moraal is van korte duur. Het dorp wordt volledig onbegaanbaar. Door sneeuwijs wordt het nu ook moeilijk om de vaarten te bevaren. De schepen die dat wel doen richten grote schade aan. Er komen berichten van een zwakke zeedijk, die andermaal dreigt te bezwijken, en van vluchtende bewoners uit Uitdam. Gelukkig is de tweede watersnood van korte duur. Derhalve zit de schrik er opnieuw goed in. Half maart zal het water weer zakken, en gaan de eerste kinderen weer naar school. In de kerk wordt weer gepreekt. Stilaan denkt men weer na over de wederopbouw.

De Laan met sneeuw op de daken.

veehouders tegemoet te komen. Ook stelt de watersnoodcommissie een subcommissie aan, die zich gaat bezighouden met het verstrekken van goedkope kredieten voor landbouwers. Als het niet van de overheid komt dan doen we het wel zelf, zo lijkt men te denken. Er is sowieso veel kritiek op het bestuur van Gedeputeerde Staten. De gemeenteraad vergadert begin februari over het zogenaamde 'plan-Visser'. Dit plan, van de hand van gedeputeerde Visser omvat het volgende: een afsluitdijk dient te worden aangelegd rondom Waterland waarbij het ondergelopen gebied in Noord-Holland geïsoleerd komt te liggen. Ook

Bewakers v.l.n.r.: D.J. Mulder, T. Dik, G. Visser, en J. de Ruijg staand en links zittend J. Bakker.

zou de dijk van het Schouw naar Broek moeten worden afgebroken, de enige verbinding met de bewoonde wereld en beschermer van huizen tegen de dreiging van noordwesterwind. De communicatie met Amsterdam en Purmerend zou stil komen te liggen, alsmede de aanvoer van materialen voor het dijkherstel langs de Zuiderzee. De weerstand tegen het plan is zo groot, dat alle dorpen in de omgeving zich bij het protest wat voortkomt uit de raadsvergadering aansluiten. Samen laten de Waterlandse dorpen een krachtig geluid horen; van het plan-Visser wordt als snel niets meer

Op 22 mei behaagt het Hare Majesteit om een tweede bezoek aan Broek te brengen. Aan wal gekomen bij de Broekermeerdijk laat ze zich begeleiden door aankomend burgemeester De Geus, Van Engelenburg en wethouder Koker. Zij bezoekt 8 geheel verdwenen boerderijen, bezorgd uitkijkend over de spookachtige restanten. Ook schudt ze mannen die verdienstelijk zijn tijdens deze watersnood de hand. Na een kort bezoek aan de getroffen kerk verlaat ze het dorp alweer om verder te reizen door het rampgebied. Opnieuw doet de aandacht van de vorstin de Broekers goed. Vol hoop op een betere toekomst gaan ze de zomer tegemoet.

De uitmaling van de polders rond Broek is een tijdrovend werk. Toch is de Broekermeer in april zo goed als droog, alleen het laatste beetje water wil er nog niet uit. Ook in de Belmer-, Monnik- en Noordmeer blijft nog lang een laag water staan. Secretaris Van Engelenburg rept in deze dagen over haring die in de Noordmeer gevangen wordt, 'voor 't eerst sinds de 17e eeuw!' Deze haring en andere vis springt door het ondiepe water in groten getale op het droge, waardoor de rotte vislucht niet te harden is. In plaats van adequaat te handelen en visvergunningen af te geven ligt er nu een hoop kostbaar voedsel te

Kerkplein met op de achtergrond café Broekerhuis.

het jaar: de kermis. De editie van 1916 is er niet een die zich onderscheid van andere jaren, al zijn er wel wat minder bezoekers dan voorheen; nog niet iedereen is op het dorp teruggekeerd. Toch tekent het Broek en haar onverstoortbaarheid. Er is voor ieder wat wils, speeltoestellen voor jong, en toneelstukken voor het wat oudere publiek. Secretaris Van Engelenburg, die vele gedaantes heeft gekend, treedt in zijn hoedanigheid als observator van het sociale leven ook op als recensent. De geboekte opvoeringen kunnen zijn goedkeuring niet wegdragen: 'Het waren slechte stukken dit jaar.'

Wat de secretaris ook opvalt zijn de vele baldadige jongelui op de kermis. De ramp heeft hen aangezwengeld, het avontuur wil niet meer uit hun lijf. De verveling van het dagelijks leven werd gek genoeg voor even verdreven. Nu het gewone leven weer stilaan terugkeert vertonen de jongelingen nog tekenen van opwinding, de ramp en haar gevolgen hebben toch wel indruk gemaakt. Het najaar breekt aan, en met het gewone leven keert ook al het andere terug, de mensen, het vee, de voorzieningen. Broek heeft het overleefd, al zal het nog jaren duren voordat alles weer bij het oude is. De wereld wacht niet, die zal tegen die tijd volledig veranderd zijn.

Dirk Wolff (14-10-1982)

Dirk is een geboren en getogen Waterlander, zij het geen echte Broeker, maar een IJpendammer. Hij is er nu twee jaar woonachtig, met zeer veel plezier. Dirk is 33 jaar oud, historicus en docent geschiedenis in het voortgezet onderwijs. De geschiedenis van Waterland heeft hem altijd geboeid, als bron van oorsprong van deze mooie streek en haar kernen. Broek in Waterland beschouwt hij als de kroon op Waterlands ´ schoonheid, het is een voorrecht er te kunnen wonen.

Rabobank

Deze uitgave is mede tot stand gekomen door de Stichting WaterKustLand en het Coöperatiefonds van de Rabobank.